

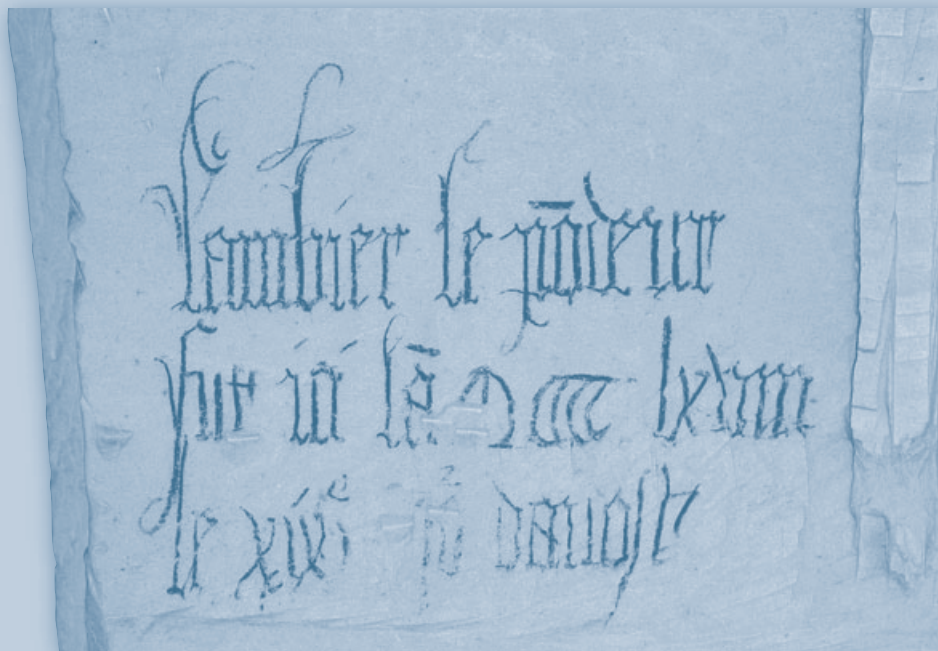
SOK

mededelingen

MEI 2007

46

**Lambier le Pondeur. Een fascinerend middeleeuws
handschrift in de Sint Pietersberg – *Henk Blaauw***

- 3 Inleiding
- 4 Natuurkundig onderzoek: datering met behulp van de koolstof-14 methode
- 7 Inhoudelijk onderzoek: stijl en herkomst van het opschrift
- 9 Onderzoek naar de identiteit van Lambier le Pondeur in het Rijksarchief in Luik
- 14 Nadere beschouwing over locatie en naaste omgeving van de groeve
- 18 De historische gebeurtenissen van 1465 - 1470
- 27 Samenhang van gebeurtenissen en eindconclusie
- 30 Toelichtende noten en literatuur

Le f
L'ancien le premier
fut en la date l'an
de xiv^e au mois

Lambier le Pondeur

Een fascinerend middeleeuws handschrift in de Sint Pietersberg

HENK BLAAUW, HAVER 46, 6581 RC MALDEN

◀ FIGUUR 1: Opschrift van Lambier le Pondeur.

Inleiding

Onder de Sint Pietersberg bij Maastricht ligt een fascinerend, donker doolhof van ontelbare gangen en spelonken dat ontstaan is door de eeuwenlange winning van mergelblokken uit het zachte kalkgesteente. Vanaf het ontstaan van de gangenstelsels hebben bezoekers op de mergelwanden van dit labyrint met tekens hun aanwezigheid kenbaar gemaakt. Het waren in eerste instantie inkrassingen en met houtskool aangebrachte streepjes en telramen, een eenvoudige boekhouding, waarmee de zgn. blokbrekers hun dagelijkse productie aan stenen vastlegden. In de middeleeuwen, toen slechts weinig mensen konden lezen en schrijven, waren het vaak eenvoudige tekens of symbolen waarmee men iets wilde benadrukken, zoals het gevaar voor een instorting, de kwaliteit van het gesteente ter plaatse of een recht van eigendom of pacht om op die plek mergelstenen te mogen winnen. We zouden kunnen zeggen dat die tekens middelen waren om met elkaar te communiceren.

3

En dan verschijnt daar op 19 augustus 1468 ene Lambier le Pondeur, die met fraaie gotische letters zijn naam op een wand van de Caestertgroeve schrijft. Hij liep die zomerdag voorzien van tekenmateriaal een heel eind de groeve in en schreef daar met een houtskoolstift:

Lambier le pōdeur fut ici lā MCCCCLXVIII le XIX dauost
Lambier le Pondeur was hier in het jaar 1468 op de 19^e augustus

Een horizontaal streepje boven een klinker, zoals in de tekst van het opschrift boven de o en de a, betekent in oude handschriften dat achter de klinker een m of n is weggelaten.

De vertaling van “Pondeur” is schilder [1].

Wie was die Lambier le Pondeur, waarom bezocht hij die groeve en wat kwam hij daar doen? Was hij een vluchteling, een banneling of een toeval-
lige bezoeker? Een bekend of onbekend kunstenaar? Een kopiist van een
klooster? En is dat opschrift eigenlijk wel authentiek?

Het zijn vragen die bij een eerste aanblik van de tekst boven komen.
Getracht zal worden een aantal van die vragen te beantwoorden. Dat
gebeurt op basis van nader onderzoek waarbij soms een eenduidig
antwoord wordt verkregen, maar vaker op grond van de verzamelde
informatie weer nieuwe vragen zullen ontstaan. Een enkele keer zullen
we niet verder komen dan het formuleren van hypothesen. Daarmee is
alleen een aannemelijke veronderstelling uitgesproken, maar (nog) geen
betrouwbaar antwoord op onze vragen gegeven.

4

We gaan systematisch te werk en gebruiken verschillende onderzoeks-
methoden, die ons ter beschikking staan. Met natuurkundig onderzoek
wordt de authenticiteit van het handschrift vastgesteld. De vorm, stijl en
inhoud van de tekst geven ons enig inzicht in het beroep en de dagelijkse
activiteiten van Lambier. Een systematische zoektocht in het Rijksarchief
in Luik brengt ons op het spoor van een aantal naam- en tijdgenoten van
Lambier le Pondeur, waarvan enkele in die tijd als bekwaam kunstenaar
bekend stonden. Vervolgens onderzoeken we de locatie van de groeve
en de naaste omgeving en leiden daaruit af op welke manier Lambier de
groeve-ingang kon bereiken. Tenslotte verdiepen we ons in de gebeurten-
issen van de periode waarin Lambier de mergelgroeve bezocht. Het blijkt
om een roerige periode in het Maasdal te gaan die in december 1468
uitmondt in de totale vernietiging van de stad Luik door de Bourgondische
hertog Karel de Stoute. We volgen die dramatische gebeurtenissen vanaf
1465 en zullen daarin in augustus 1468 een merkwaardige samenloop
van omstandigheden zien, waarin het bezoek van Lambier le Pondeur
aan de groeve een specifieke rol in de historische gebeurtenissen van die

maand gespeeld kan hebben. Uiteindelijk zal blijken dat nader onderzoek
in de toekomst kan uitwijzen of de hypothese die we daaruit ontwikkelen
juist is.

Natuurkundig onderzoek: datering met behulp van de koolstof-14 methode

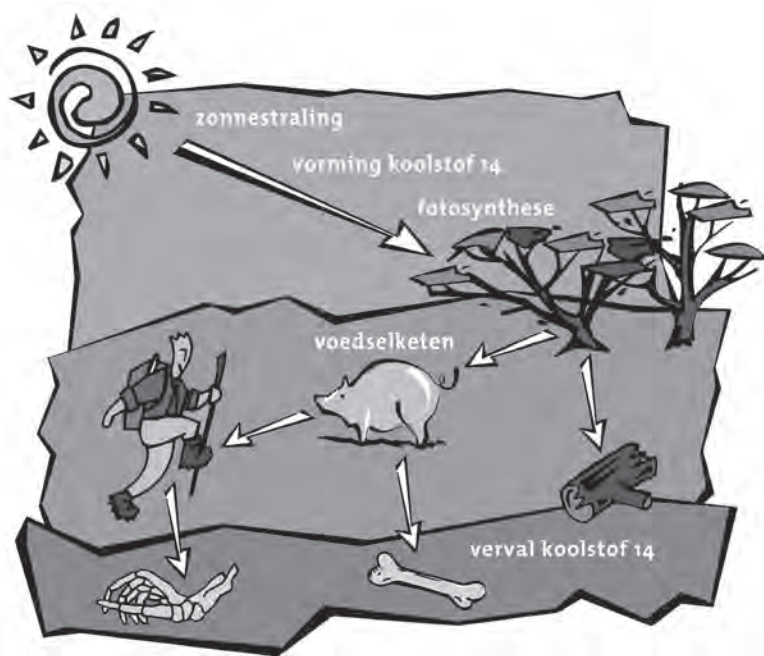
Korte beschrijving van de methode

De koolstof-14 dateringsmethode, die vaak wordt toegepast om de
ouderdom van resten van plantaardig, dierlijk of menselijk materiaal vast
te stellen, is in dit onderzoek gebruikt om de authenticiteit van het hand-
schrift van Lambier le Pondeur te bepalen. De methode is betrouwbaar,
maar de nauwkeurigheid kan nog al eens verschillen. Ook kan deze date-
ringsmethode dus alleen worden toegepast op materiaal van biologische
herkomst.

De koolstof-14, of kortweg C-14 dateringsmethode genoemd, berust op
het volgende principe:

door kosmische straling in de hogere luchtlagen ontstaan kleine hoeveel-
heden van de zogenaamde koolstof-14 of C-14. Deze radioactieve stof,
ook wel isotoop genoemd, is instabiel en vervalt in de loop der tijd.

Maar door constante aanmaak in de hogere luchtlagen blijft de hoeveel-
heid C-14 in de atmosfeer constant. Samen met de “gewone” koolstof-12
of C-12 wordt het C-14 in de vorm van kooldioxide of CO₂ door bomen
en planten opgenomen. Door dierlijke en menselijke consumptie komt
het C-14 in de voedselketen terecht. Door voortdurende uitwisseling in
het stofwisselingsproces blijft de hoeveelheid C-14 in levend materiaal

FIGUUR 2: Schematische weergave van het ontstaan van koolstof-14 en de opname in de voedselketen (tekening Stefan Graatsma)

door de tijd constant. Dus ook de verhouding $C-12 : C-14$ blijft constant echter tot de dood optreedt en de stofwisseling stopt.

Vanaf dit moment wordt het $C-14$ niet meer vervangen en neemt door verval dus af. De verhouding $C-12 : C-14$ verandert. Met de dood begint als het ware een tijdklok te tikken: hoe minder $C-14$ t.o.v. het $C-12$, hoe ouder het materiaal is.

In een gespecialiseerd centrum voor isotopenonderzoek, in dit geval het Leibniz Labor für Alterbestimmung und Isotopenforschung van de

Christian-Albrechts-Universität in Kiel, wordt de snelheid van het radioactieve verval met complexe apparatuur bepaald.

Uit het aantal per tijdseenheid vervallen koolstof-14 atomen kan dit laboratorium nu exact het aantal nog aanwezige koolstof-14 atomen berekenen. Uit de wetmatigheid van het radioactieve verval kan de verstreken tijd worden afgeleid. De tijdklok wordt afgelezen.

De uitvoering

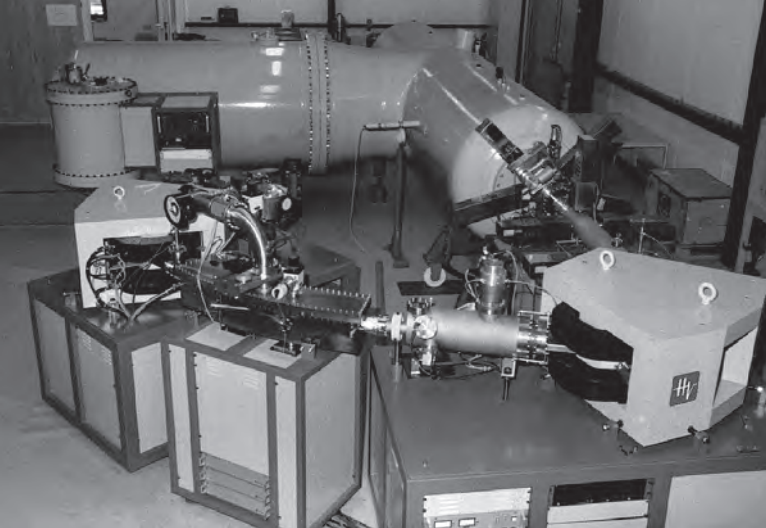
De houtskool waarmee Lambier in 1468 zijn boodschap op de mergelwand schreef is naar we mogen aannemen afkomstig van biologisch materiaal uit die tijd. Het is bekend dat middeleeuwse schilders en tekenaars houtskoolstaafjes gebruikten, afkomstig van verkoolden wijnranken. Die werden tot stokjes gesneden en in klei ingebed, langzaam gedroogd en tenslotte in een vuur verkoold tot houtskool. (zie afbeelding)

5

Door dit proces verandert de hoeveelheid koolstof-14 atomen niet. Ook voor de wijnrank geldt: op het moment van het afsnijden van het takje stopt de voortdurende vernieuwing van de koolstof-14 en begint het verval.

De ragfijne streepjes van het handschrift doen vermoeden dat Lambier gebruik maakte van een dunne houtskoolstift, die hij bij zijn bezoek aan de groeve bij zich had. Dat zou zo'n verkoolden wijnrank kunnen zijn geweest en daardoor geschikt om een $C-14$ datering mee uit te voeren.

Niet eerder werd de ouderdom van een houtskooltekening of -handschrift in een Limburgse mergelgroeve met de $C-14$ methode vastgesteld. Het was dus noodzakelijk aan te tonen of de methode daarvoor geschikt is. De datering van een houtskoolhandschrift met het jaartal 1468 leek

6 **FIGUUR 3:** Complexe meetapparatuur; de atomaire massaspectrometer (AMS) (foto Leibniz Labor, Kiel)

dubbel interessant. Immers uit een geslaagde datering kan worden afgeleid of de tekening authentiek is en uit die tijd stamt. Maar een geslaagde datering zal ook betekenen dat de C-14 methode gebruikt kan worden voor de datering van andere met houtskool gemaakte tekens of tekeningen in mergelgroeven.

Voor een datering is een hoeveelheid van minstens 0,5 mg houtskool nodig die van de tekst moet worden afgenomen. Dat moet zeer voorzichtig gebeuren zonder dat het handschrift zichtbaar beschadigd wordt. Die taak was in veilige handen bij René Hoppenbrouwers, restaurateur en medewerker van het Restauratie Atelier Limburg in Maastricht. Hij kon er bij de monstername voor zorgen dat de tekening onbeschadigd bleef. Uiterst voorzichtig is met een mesje een zeer kleine hoeveelheid houtskool van

de tekening afgenomen. Het materiaal is vervolgens in een monsterflesje opgestuurd naar het isotopen laboratorium in Kiel.

Resultaten en vervolgonderzoek

Met de complexe apparatuur van het laboratorium is de verhouding C-12 : C-14 zeer nauwkeurig gemeten en daaruit de ouderdom berekend. Na enkele weken al krijgen we de uitslag: de houtskool is afkomstig uit een periode omstreeks 1430 met een nauwkeurigheid van plus of min 25 jaren. Het takje waar hoogstwaarschijnlijk de houtskool van werd gemaakt is dus tussen 1405 en 1455 afgesneden. De ouderdomsbepaling is, zoals al eerder vermeld niet nauwkeurig, maar wel betrouwbaar. Het experiment is geslaagd: het opschrift is inderdaad authentiek én het is nu duidelijk dat deze dateringsmethode gebruikt kan worden om andere houtskooltekeningen en -opschriften in mergelgroeven te dateren. De dateringsmethode is spoedig daarna – eveneens met succes – toegepast voor de datering van enkele middeleeuwse tekeningen uit de Sint Pietersberg, die door enkele medewerkers van de Radboud Universiteit in Nijmegen kunsthistorisch worden onderzocht.

FIGUUR 4: Wijnrankstokjes in klei ingebed

Een deel van deze tekeningen is op de plafonds van de groeve met roetende lampjes aangebracht. Datering van dit roet, afkomstig van plantaardige olie of dierlijk vet, leverde aanvankelijk problemen op. Om voldoende roet voor een geslaagde datering te verzamelen bleek het noodzakelijk om een beroet vlakje van ongeveer tien bij tien centimeter af te schrapen. Die hoeveelheid roet afschrappen zou een ernstige beschadiging van de tekeningen tot gevolg hebben en dat mag niet gebeuren met een middeleeuwse tekening. Een zinvol alternatief was de datering van een roetvlek, die zich in de nabijheid van de tekening bevindt en waarschijnlijk uit dezelfde tijdsperiode als de roettekening afkomstig is. De talloze roetvlekken op de plafonds van mergelgroeven zijn afkomstig van olielampjes, die de blokkemers bij de ontginning gebruikten en dus ontstaan zijn bij de mergelwinning op die betreffende plaats.

Voor de monstername op het plafond moest een steiger van 8 meter hoogte gebouwd worden; dat kostte nogal wat moeite. De succesvolle datering wees uit dat de roetvlek afkomstig is uit de periode 1375 – 1420. Dit resultaat bevestigt de kunsthistorische datering van de in de nabijheid aangebrachte plafondtekeningen. Ook opende deze datering een perspectief naar nader onderzoek van de ontginningsgeschiedenis van de vele Limburgse mergelgroeven. Roetvlekken zijn ontstaan op het moment van ontginning van de betreffende plek in de groeve. Datering ervan kan ons informatie verstrekken over de voortgang van het ontginningsproces. De datering kan daarmee een nuttige bijdrage leveren aan het historisch onderzoek van de mergelwinning.

Conclusies

De datering van het houtskool van het handschrift van Lambier le Pondeur heeft aangetoond dat het handschrift authentiek is en afkomstig uit de late middeleeuwen.

FIGUUR 5: Monstername van het handschrift (foto Max Wijnen)

Koolstof-14 datering van houtskooltekeningen en roetvlekken in mergelgroeven is een betrouwbare methode en kan een waardevol hulpmiddel zijn bij het onderzoek naar de ontginningsgeschiedenis van mergelgroeven.

Inhoudelijk onderzoek: stijl en herkomst van het opschrift

Over boucscryvers en verluchters

In de tijd van Lambier, de late middeleeuwen, was er bij verschillende lagen van de bevolking een groeiende behoefte aan geschreven teksten. Die werden tot de twaalfde eeuw voornamelijk binnen de kloos-

termuren door ijverige monniken gemaakt, vervolgens door kopiisten gekopieerd en al of niet gebundeld verspreid. Vanaf de dertiende eeuw verplaatsten deze activiteiten zich naar de universiteiten en werd een goed deel van de laatmiddeleeuwse handschriften door leken gemaakt. Ook die handschriften werden vermenigvuldigd en gebundeld tot boeken. Niet veel later, na de uitvinding van de boekdrukkunst, werden de geschreven teksten via het drukproces als gedrukt boek uitgegeven. Dat gebeurde aanvankelijk bij de universiteiten, maar later ook in handelscentra en steden, waar vooral aristocraten en hoge geestelijkheid de afnemers waren [3a - 3c].

FIGUUR 6: De monnik Rufillus als verluchter van de letter R (handschrift 12e eeuw)

De boekproductie bestond uit verschillende stadia: het schrijven van de tekst door de auteur of boucscriber, het kopiëren door de kopiïst, het versieren van het handschrift door de verluchter, het boekbinden en het verkopen. Deze werkzaamheden werden in nauwe samenwerking, soms binnen één bedrijf uitgevoerd. Bij dit proces waren ambachtslieden betrokken, maar ook kunstenaars die specialisten konden worden in het fraai verluchten van de teksten.

FIGUUR 7: Middeleeuwse kopiïsten of boucscribers

Lambier le Pondeur schreef zonder zichtbare hulpmiddelen staande voor de mergelmuur in fraai gotisch handschrift in kaarsrechte lijn zijn boodschap op de muur. Juist uit dit kenmerk kan worden afgeleid dat hij hoogstwaarschijnlijk een ervaren schrijver was van teksten in deze stijl en dat hij die techniek regelmatig, misschien wel dagelijks toepaste. We zouden Lambier dus een plaats kunnen geven in het laatmiddeleeuwse proces van boekproductie waarin hij maker en verluchter was van fraaie teksten. Niet uitgesloten mag worden dat hij dan daarnaast andere taken, zoals die van boekverkoper of handelaar in tekenbehoeftigheden vervulde, maar dat blijft uiteraard gissen.

Het schrift getuigt ook van een grotere deskundigheid en kwaliteit dan het schrift van klerken, die in steden en dorpen werden ingehuurd voor het opstellen van teksten voor officiële akten.

Voorlopig houden wij het erop dat Lambier le Pondeur actief was als verluchter/boucscriber van manuscripten.

Conclusies

De kwaliteit van Lambiers handschrift, wat stijl en vormgeving betreft, toont aan dat hij het vak van kalligraaf vakkundig beheerste en het niveau van de schrijvers van akten en andere officiële stukken uit die tijd aanzienlijk overschreed.

Het lijkt op basis daarvan verantwoord hem als degelijk vakman een plaats te geven in de hogere lagen van de middeleeuwse samenleving en hem daarin een zekere status van welgesteldheid toe te kennen.

Onderzoek naar de identiteit van Lambier le Pondeur in het Rijksarchief Luik

Inleiding

In mijn speurtocht naar de identiteit van Lambier le Pondeur ben ik er vanuit gegaan dat hij in de vijftiende eeuw een bekend en welgesteld persoon in de Maasvallei moet zijn geweest. De deskundigheid waarmee hij het handschrift op de mergelwand zette wijst in die richting. Lange tijd koesterde ik dan ook de opvatting dat zijn naam, of delen van zijn naam, “Lambier” of “pondeur”, wel vermeld zouden staan in een van de talrijke publicaties met opsommingen van belangrijke en bemiddelde middeleeuwse personen. In de loop der jaren raadpleegde ik daarom vele burgerboeken, namencollecties, charters, indexen en biografieën maar in geen enkele verzameling van namen kwam ik een Lambier le Pondeur tegen. Ook in overzichten van namen van middeleeuwse schilders en andere kunstenaars in België en Nederland heb ik zijn naam niet aangetroffen.

De verzamelingen die ik opspoorde en raadpleegde bevatten in totaal enkele tienduizenden namen, voornamelijk vermeld in boeken, tijdschriften en andere publicaties aanwezig in de bibliotheken van Maastricht (Universiteitsbibliotheek en Stadsbibliotheek) en Nijmegen (Radboud Universiteitsbibliotheek). Voor het vinden van de juiste bibliografische gegevens en de locatie van dit materiaal maakte ik in de Nijmeegse Universiteitsbibliotheek gebruik van PiCarta [26].

In deze laatste bibliotheek raadpleegde ik bovendien databestanden zoals de Getty Research Databank met 200.000 namen van kunstenaars die vanaf 1400 geleefd hebben, maar ook hier schitterde Lambier (of pondeur) door afwezigheid. Ook vroeg ik aan verschillende gespecialiseerde (kunst)historici in België en Nederland advies over de plekken waar ik

de naam van Lambier zou kunnen vinden, maar geen van die adviezen leverde succes op.

In het Rijksarchief Limburg in Maastricht, thans Regionaal Historisch Centrum Limburg, kreeg ik van een hulpvaardige archivaris te horen dat hij de vraag naar Lambier le Pondeur al eens eerder had gehoord. Helaas moest hij mij teleurstellen; wel gaf hij mij aanwijzingen over dossiers waarin ik Lambier misschien kon vinden. Ook in het (toenmalige) Stadsarchief van Maastricht was de vraag al eerder gesteld en was het antwoord negatief. Ik heb op deze twee locaties geen verder onderzoek naar Lambier le Pondeur verricht.

Zoeken in het Rijksarchief in Luik

10 Lambiers tekst in de Caestertgroeve is een Franse tekst en dus is het logisch in het Franstalige gebied van het Maasdal naar zijn herkomst te zoeken. Het Rijksarchief Luik komt daarvoor als eerste in aanmerking. Een eerste oriënterend gesprek met de archivaris [27] werpt vruchten af: hij mailt mij een week later maar liefst vier verwijzingen in de Luikse archieven naar de familienaam le Pondeur. Het zijn: Antoine Cautel alias le Pondeur [28], Le Pondeur (Tilman) [30], ene Guillaume le Pondeur en zijn broer Jean le Pondeur [29]. Zelf vind ik in de boekenverzameling van het archief nog een vijfde (Laurent) le Pondeur [31]. Een Lambier le Pondeur is er helaas niet bij.

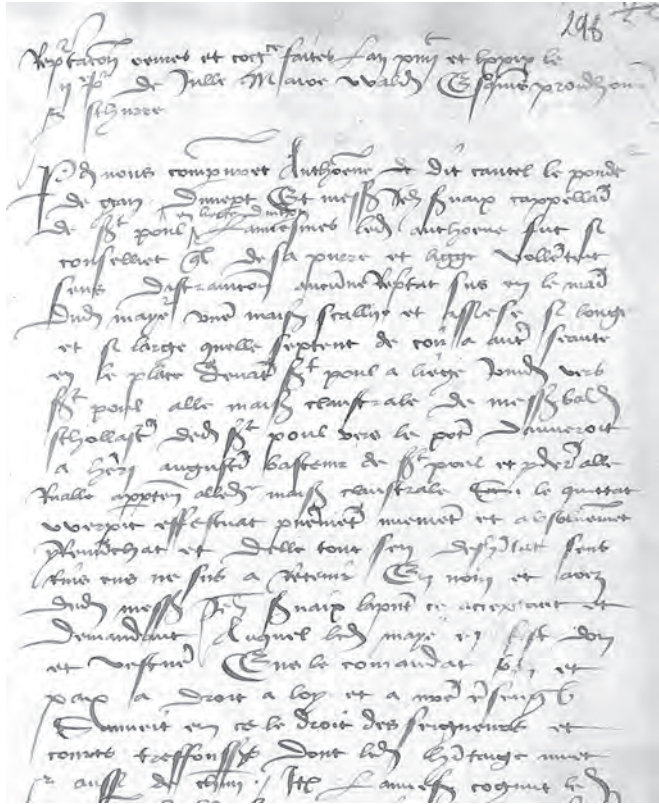
Een jaar later is het contact al zo goed dat een medewerkster van het archief, die systematisch akten van overdracht van goederen in Luik en omgeving archiveert, voor mij 10.600 fiches, over akten opgesteld tussen 1400 en 1500, op de naam le Pondeur onderzoekt. Behalve de vier mij reeds bekende heeft zij daarbij geen nieuwe Pondeurs kunnen ontdekken.

Voornaam of familienaam

Vanaf het begin van mijn onderzoek is er discussie geweest over voor- en familienaam van Lambier le Pondeur. Was Lambier de voornaam en le Pondeur zijn achternaam of was Lambier een familienaam van iemand die schilder was? De Luikse archivaris en de medewerkster leggen een duidelijk verband tussen het beroep schilder = peintre en de familienaam le Pondeur. In de middeleeuwen speelde vooral bij de stedelijke ambachtsbevolking de voornaam een belangrijke rol en werd minder waarde gehecht aan een familienaam. Vaak kreeg iemand naast zijn voornaam de naam van het beroep dat hij uitoefende of de plaats waar hij vandaan kwam. Die naam kon ook veranderen als de omstandigheden van de persoon veranderden. Zo verbaast het niet dat Antoine le Pondeur in Gent bekend stond als Antoine Cautel en Antoine de Gand en in Luik naast zijn naam Antoine le Pondeur ook nog Antoine de Liège werd genoemd. In Vlaamse literatuur wordt de naam le Pondeur voor zover mij bekend niet gebruikt en wordt hij voornamelijk Anthonis Cautel genoemd [32]. De beroepsnaam le pondeur moet volgens de archivaris gezien worden als familienaam die samen met de voornaam in de officiële akten en geschriften vermeld wordt. Op grond van deze uitspraak schrijf ik in deze publicatie Pondeur als familienaam met een hoofdletter.

Verder zoeken in het Rijksarchief in Luik

In een volgende bezoek aan het archief samen met een Franssprekende collega [33] wordt dieper ingegaan op mijn zoektocht naar de identiteit van Lambier le Pondeur. Dat leidt tot nadere informatie over middeleeuwse Luikse burgers met de naam le Pondeur. Ook wordt duidelijk dat het onderzoek van de archiefmedewerkster voornamelijk gericht is op oude akten over aankoop en verkoop van onroerende goederen en

FIGUUR 8: Gedeelte van het contract van de aankoop van een huis door Antoine le Pondeur in 1479; Rijksarchief Luik

op huwelijksakten in Luik en naaste omgeving. Voor mij beperkt zij zich tot het doornemen van akten afgesloten in de periode 1400 – 1550. Valt nog te vermelden dat in het Luikse archief geen geboortekten uit die tijd aanwezig zijn; die zijn samen met andere belangrijke archiefstukken in de Eerste en Tweede Wereldoorlog verloren gegaan.

Er zijn mij thans (mei 2007) vanuit het Luikse Rijksarchief zeven personen bekend met de (familie)naam le Pondeur. Behalve de vier bovenvermelde zijn dat: Maître Art le Pondeur uit 1506 [34], Lambert le Pondeur en zijn zoon Gilles le Pondeur die in 1550 huwt met Maeken Fabry [35]. Kennis over hun onderlinge relaties is in eerste instantie beperkt; het betreft een vader-zoon relatie (Lambert le Pondeur en Gilles le Pondeur) en twee broers (Guillaume en Jean le Pondeur). Samen met de door mij gevonden Laurent le Pondeur hebben we nu dus acht le Pondeurs opgespoord. Van deze acht zijn er vijf die een pand kopen; dat moeten dus in die tijd welgestelde burgers zijn geweest.

Het was een gelukkig toeval in augustus 2006 te ontdekken dat ik via de Nijmeegse Universiteitsbibliotheek het Allgemeines Künstlerlexikon – Internationale Künstlerdatenbank (AKL – IKD), een Duitse database, kon raadplegen. Met de zoekterm “le pondeur” komt er een Antoine Cautel, alias Antoine le Pondeur tevoorschijn, ons al eerder bekend vanuit het Luikse archief.

Maar in tegenstelling tot het Luikse archief bevat de databank biografische gegevens en een aantal nuttige literatuurverwijzingen over Antoine le Pondeur. Daar verschijnt ook de zoon van Antoine, Martin le Pondeur, op het toneel van het groeiend aantal, nu dus negen, le Pondeurs.

FIGUUR 9: *La vierge au papillon / Madonna met de vlinder*. 101 X 92 cm. Omstreeks 1459
Grafpaneel van kanunnik de Molendino. Toegeschreven aan Antoine le Pondeur. Aanwezig in
de schatkamer van de Sint - Pauluskathedraal te Luik

Wie waren die Pondeurs en waren ze familie van elkaar

Sinds 1454 is de Gentse schilder Antoine le Pondeur, dus ook wel Antoine Cautel genaamd, werkzaam in Luik. Voor verschillende kerken in Luik,

Namen, Huy en Waremme krijgt hij opdrachten [36]. Hij maakt retabels en schilderijen en verguldt en stoffeert beeldhouwwerk in de stijl van de Vlaamse primitieven. Antoine huwt in 1454 in Luik met Jeanne Tulkin en krijgt een zoon, Martin le Pondeur, ook weer met een tweede naam: Martin Gilles [37; 42]. Hij wordt door zijn vader opgeleid in het schildersvak; beiden maken naam als kunstenaar en verwerven rijkdom en bezittingen zoals uit een studie van J.Yernaux blijkt. [37].

Talrijke 15^e eeuwse kunstenaars en sommige van hun werken zijn archivalisch gedocumenteerd en met naam en toenaam bekend. Anderzijds is het grootste aantal van de heden nog bewaard gebleven schilderijen van de Vlaamse primitieven niet gesigneerd en zijn de makers onbekend gebleven. Op grond van verzamelde documentatie, stijlkenmerken, gebruikte materialen en andere specifieke gegevens is een aantal werken van de Vlaamse primitieven terug te voeren op schilders uit die tijd. Bestudering van 15^e eeuwse bewaard gebleven rekeningen van rijke kloosters en kerken heeft informatie opgeleverd over de aard, de kosten en de maker van vele schilder- en andere kunstopdrachten uit die tijd. Zo zijn verschillende werken van Antoine le Pondeur en zijn zoon wel archivalisch gedocumenteerd maar in de loop der tijd verloren gegaan. Voor zover bekend is van Antoine le Pondeur alleen bewaard gebleven een grafpaneel van de Madonna met de Vlinder, dat zich momenteel in de schatkamer van de Sint-Pauluskathedraal in Luik bevindt. Het wordt althans aan Antoine le Pondeur toegeschreven [32].

Vader Antoine overlijdt op hoge leeftijd in 1513 of 1514 in Luik. Zoon Martin le Pondeur vervolgt zijn productieve en artistieke leven in welstand en overlijdt tussen 1538 en 1540 [38].

Antoine le Pondeur wordt vermeld in het Luikse rijksarchief omdat hij in 1460 een huis koopt van Henri Cranendonck [28]. In 1479 koopt Antoine

le Pondeur nogmaals een huis in Luik, nu van een kapittelheer van de Sint-Pauluskerk [39]. Maître Art le Pondeur koopt in 1506 een huis in Luik [34]. Zo zijn we in het archief ook de andere le Pondeurs op het spoor gekomen. Le Pondeur (Tilman) koopt een pand in 1451 [30]. Guillaume le Pondeur en zijn broer Jean le Pondeur kopen in 1452 een huis van Jean Lambechon [29] en een le Pondeur (Gilles) doet datzelfde in 1462 in Pepinister tussen Luik en Verviers [41]. Tenslotte vinden we in het Luikse archief nog een Laurent le Pondeur, weldoener van de parochie St. Rémy, die in 1479 een schenking doet aan deze parochie [31]. Bij de huwelijkscontracten komen we een Gilles le Pondeur tegen die in 1550 trouwt met Maeken Fabry en de zoon is van ene Lambert le Pondeur [35].

Van de *negen* le Pondeurs uit de periode 1450-1550, die we nu gevonden hebben is momenteel niet veel meer bekend dan we hierboven hebben vermeld. Kenmerkend is dat ze allen geleefd hebben binnen een periode van honderd jaar en ook allen een zekere mate van welstand genoten. Minstens vier van hen beoefenden het schildersvak, minstens twee succesvol. We zien dat er tweemaal een vader-zoon relatie bestaat en eenmaal is er sprake van twee broers. Verdere familierelaties kunnen we niet bewijzen, maar wel met enige zekerheid aannemen. Het komt in de middeleeuwen vaker voor dat in een gilde of ambacht generaties lang een bepaalde familie de overhand heeft en bepalend is voor de kwaliteit van het eindproduct [43]. Aan het vak verwante activiteiten kunnen in een en dezelfde familie voorkomen. Zo is bekend dat Antoine le Pondeur zijn schilderwerk vaak verguldde, dat zijn zoon Martin zich daarin verder bekwaamde en zelfs lid werd van het gilde der edelsmeden [38].

Keren we terug naar onze Lambier le Pondeur. Het is niet waarschijnlijk dat hij identiek is met de Lambert le Pondeur, waarvan de zoon Gilles le Pondeur in 1550 trouwt met Maeken Fabry; daarvoor zijn de leef-

tijdsverschillen te groot. Dat Lambier deel uitmaakte van de Luikse le Pondeursfamilie van kunstenaars-schilders is mogelijk, maar kan (nog) niet duidelijk aangetoond worden. Lambier bezit, gezien de kwaliteit van zijn tekst in de Caestertgroeve, kennis en bekwaamheid als kalligraaf en verluchter van teksten. Dat vak is, zeker in de middeleeuwen, nauw verwant aan het kunstschilderen. En dat deze specialismen van het kunstenaarsvak naast elkaar voorkomen in een en dezelfde familie is – in heden en verleden – geen onbekend verschijnsel.

Conclusies

De naam “le Pondeur” duikt tussen 1400 en 1550 negen maal op in het Luikse Rijksarchief en in gespecialiseerde literatuur. Dat wijst erop dat die naam in die periode niet onbekend was in het Maasdal bij Luik. Het is mogelijk dat Lambier le Pondeur een (familie)relatie had met een of meer van deze Le Pondeurs, maar bewijs daarvoor bestaat (nog) niet.

13

De zoektocht naar de identiteit van Lambier le Pondeur zou succes kunnen opleveren door onderzoek van rekeningen van welgestelde kloosters, kerken en gemeenten uit de periode 1450 – 1550. Het is namelijk aannemelijk dat hij in opdracht van een of meer van die instanties een (kunst)opdracht heeft uitgevoerd en dat verrekening van de kosten in een van die rekeningen vermeld is. In het Rijksarchief Luik zijn een aantal rekeningen uit die tijd aanwezig. Probleem is dat voor zo'n studie kennis nodig is zowel van de oud-franse taal als van de leesbaarheid van de handschriften uit die tijd.

Nadere beschouwing over locatie en naaste omgeving van de groeve

De plaatselijke topografie

Laten we voor een beter begrip van Lambiers bezoek aan de groeve in 1468 de situatie ter plaatse eens nader bekijken.

Allereerst iets over het bezoek zelf: we kunnen er van uitgaan dat de verlichting in die tijd heel bescheiden was: een olielampje of misschien een fakkel, maar geen fel licht van bijvoorbeeld een petroleumvergasser, zoals we die tegenwoordig bij een bezoek aan de groeve gebruiken. Evenzeer kunnen we aannemen dat Lambier niet alléén de groeve ingelopen is, maar begeleid werd door een gids, die de weg in het gangenlabyrint kende. Waarschijnlijk een blokbreker die ter plaatse de mergelstenen uithakte of mogelijk een opzichter, een maître de carrière, die hij kende of ter plaatse ontmoet had.

De ingang van de groeve ligt halverwege een steile helling van het Sint Pietersbergcomplex. Op die plek stroomt de Maas al eeuwenlang direct langs de steile helling. De middeleeuwse blokbrekers, die de mergelstenen uit de wanden kaptten, zaagden en naar buiten vervoerden lieten ze langs de helling naar beneden glijden, waarschijnlijk rechtstreeks in daar aangemeerde schepen [4]. Dat zal, zeker in de zomer, een stoffige toestand hebben gegeven waarbij veel wit mergelpoeder op de bladeren van bomen en struiken neerdaalde. De groeve-ingang en de met mergel bedekte helling moeten vanaf de Maas en vanaf de oostelijke Maasoever als een duidelijke markering in het landschap zichtbaar zijn geweest.

Voor een goed verloop van de verschillende bedrijfsactiviteiten was er in die tijd ongetwijfeld een verbindingspad tussen de ingang van de groeve en de plek beneden, waar de blokken in de schepen werden geladen.

Ook al in de middeleeuwen was er regelmatig scheepvaartverkeer op de Maas; stroomopwaarts ging dat zeilend, maar ook vaak trekkend met paard (of menskracht) langs de oever, langs een zogenaamd jaagpad. Hoewel de Maas ter hoogte van de groeve dicht langs de helling stroomde mogen we veronderstellen dat zo'n jaagpad zowel aan de linker als rechteroever van de Maas liep. Via dit pad moet een ruiter of wandelaar zich gemakkelijk vanuit het zuiden richting Maastricht, of omgekeerd, hebben kunnen verplaatsen.

Boven over de berg liep al sinds de Romeinse tijd de brede verbindingsweg tussen Maastricht en Luik [5] langs de toenmalig kastelen Lichtenberg en Caestert. Ook hier zullen naar verwachting paden zijn geweest vanaf deze weg naar de twee kastelen en de groeve (of groeves) halverwege de helling.

Lambier heeft dus de Caestertgroeve uit verschillende richtingen kunnen benaderen en daarbij ook nog verschillende vervoersmiddelen kunnen gebruiken. Hij kan per koets of paard uit zuidelijke richting vanuit Luik op weg zijn geweest naar het noorden, naar Maastricht en dan de oude Romeinse verbindingsweg bovenlangs hebben gebruikt. In dat geval heeft hij de groeve en de daar plaatsvindende activiteiten niet gemakkelijk kunnen opmerken. Meer waarschijnlijk is dat hij te paard langs het jaagpad reisde en dat zijn aandacht voor de activiteiten bij de groeve werd getrokken.

De mogelijkheid dat hij met een opdracht de groeve bezocht, bijvoorbeeld voor het afsluiten van een contract voor de levering van mergelstenen, acht ik niet helemaal uit te sluiten, maar onwaarschijnlijk omdat hij, zoals we hebben gezien een kunstenaar was, die dagelijks bezig was zijn beroep uit te oefenen. Het blijkt uit het opschrift ook niet dat hij in de groeve een bijzondere activiteit ontplooid.

Behalve over land kan Lambier ook per schip over de Maas hebben gereisd. We zullen deze optie verderop in deze uiteenzetting nader uitwerken en nu alleen vaststellen dat hij in 1468 zijn tekenmaterialen bij zich had en die meenam bij zijn bezoek aan de groeve.

Tot slot nog een opmerking over de huidige situatie. Tegenwoordig liggen de groeve-ingang en een deel van de gangen op grondgebied van het Waals gewest. Het grootste deel van de groeve ligt echter onder grondgebied van het Vlaams gewest, terwijl het deel waar zich een aantal middeleeuwse houtskooltekeningen bevindt onder Nederlands grondgebied ligt. Het handschrift van Lambier bevindt zich midden in de groeve onder Vlaams gebied.

De ligging in een drielanden grensgebied schept aanzienlijke problemen met name wat betreft de toegankelijkheid van de groeve, de zorg en het beheer van de groeve en de bescherming van de in de groeve aanwezige middeleeuwse tekeningen en het opschrift van Lambier. [6]

Het kasteel van Caestert

Op de rand van het plateau, boven de ingang van de groeve, lag vroeger kasteel Caestert. Uit onderzoek in de zeventiger jaren is gebleken dat op het plateau van Caestert een vroeg-Romeinse walconstructie heeft gelegen [5]. Uit oude stukken blijkt dat twee Karolingische vorsten op een kasteel van Caestert in het jaar 869 een verdrag hebben gesloten [7].

In 1126 schenkt bisschop Albéron I van Luik aan de priester Bovon, die een kapel met hospitium ter ere van Maria Magdalena wilde stichten, “twee bunders grond op de berg die Castris genoemd wordt” [8]. (Een bunder is ongeveer 1 hectare.) De plek zal een bedevaartsoord worden.

Een paar jaar later zijn de twee bunders door schenkingen uitgegroeid tot een terrein van 31 bunders en wordt het bezit met kapel en hospitium per

FIGUUR 10: Westelijke helling zuidkant Sint Pietersberg met kasteel Caestert en groeve-ingangen omstreeks 1830. Uit: L. Spronck, 2006. Philippe van Gulpen 1792 – 1862, *Chroniqueur met pen en penseel*

oorkonde door Bovon overgedragen aan het klooster Neufmoustier[8]. In de periode 1256 tot 1424 komen grond en gebouwen in particuliere handen. Daarmee verandert de bestemming en vervalt waarschijnlijk de bedevaartsfunctie. De kapel blijft behouden; het hospitium wordt verbouwd tot een burcht. Tweemaal wordt er een vredetraktaat ondertekend, op 14 juni 1376 en in december 1395, het laatste tussen opstandige Luikenaren en bisschop Jan van Beieren van Luik [9]. De burcht, misschien inmiddels kasteel, werd in die periode enkele malen belegerd en geplunderd.

In 1424 schenkt de eigenaar Bertrand de Liers het intussen tot 82 bunders uitgegroeide bezit middels een akte aan de abdij van St. Jacques in Luik. Hij verplicht de monniken ten eeuwigen dage voor zijn zielenrust en die

FIGUUR 11: Kasteel Caestert, volgens een tekening uit 1670

van zijn vrienden en weldoeners wekelijks in de kapel van Caestert drie missen op te dragen.

Alles tezamen vormen de 82 bunders een flink landgoed, waarvan Bertrand de Liers tot zijn dood het vruchtgebruik behoudt, maar de abt van het benedictijnenklooster van St. Jacques in Luik de eigenaar is [10]. In de schenkingsakte van 16 oktober 1424, door Debouxhtay beschreven [10], worden de 82 bunders opgedeeld in drie percelen en als volgt vermeld:

20 bunders “entre les fossés et constitué par la maison, cour, jardin, terres

et trixhes”. Dit betreft het perceel met huis, tuin en binnenplaats gelegen tussen grachten of greppels op het plateau.

18 bunders grond gelegen aan de oevers van de Jeker.

44 bunders “de bois, terres, fossés et falises (roches) et limité par la Meuse”. Dit laatste perceel zou vanwege de begrenzing door de Maas en de aanwezigheid van rotsen en bos, de hellingen vóór het kasteel kunnen betreffen, maar het gebruik van het woord “fossés” door de Debouxhtay schept verwarring. Immers op een helling kunnen geen grachten liggen.

Er bestaan twee Franse woorden die veel op elkaar lijken, maar verschillende betekenissen hebben: “fossé” (m) betekent gracht, sloot, greppel of kloof, terwijl “fosse” (v) onder andere kuil, groef, put, holte of mijn kan betekenen. In dit geval kan het ook de ingang van een mergelgroeve betekenen. Om misverstanden te voorkomen heb ik samen met mevr. Stéphanie Denoël van het Luikse Rijksarchief de oorspronkelijke akte bestudeerd (zie noot 2 bij [10]). Daar wordt in de betreffende passage het woord “fosse” en niet “fossé” gebruikt. De conclusie lijkt gerechtvaardigd aan te nemen dat sedert 1424 de hellingen vóór het kasteel eigendom waren van de abt van het benedictijnenklooster van St. Jacques in Luik. Silvertant meent uit een Mémoire over de jurisdictie betreffende Sint Pieter [10a] te kunnen opmaken dat “de helling onder Caestert en de voet van de helling tot aan de Maas bezit was van de heren van St. Martin uit Luik”, hetgeen strijdig is met de hierboven vermelde schenkingsakte van 16 oktober 1424. Waarschijnlijk verwacht Silvertant jurisdictie met eigendom.

We mogen aannemen dat met de hellingen ook de mergelgroeven in de helling eigendom werden van de monniken van St. Jacques. Dan is het ook aannemelijk dat na de dood van Bertrand de abt deze mergelgroeven (de Caestertgroeve en waarschijnlijk ook nog de twee

andere groeven in de helling), al of niet via verpachting, in exploitatie nam. Maar ik heb behalve de schenkingsakte geen andere stukken in het Luikse Rijksarchief kunnen inzien waaruit die exploitatie blijkt. Een nadere studie van de rekeningen van de abdij uit die tijd zou daar helderheid over kunnen verschaffen.

Na de schenking krijgt de burcht het karakter van een kasteel. Bossen en tuinen worden door de monniken als buitengoed in gebruik genomen. De landbouwgronden en bossen worden verpacht en brengen zo voor de abdij veel geld op. Volgens Coenen [11] bouwen de Benedictijnen van de abdij later van de pachtopbrengsten de nu nog steeds prachtige kerk van St. Jacques in Luik. Hij vermeldt tevens dat “in ’t algemeen nochtans de Benedictijnen niet veel genot gehad hebben van hun schoon buitengoed”. In de eeuwen daarna hebben legers en benden het kasteel vaak aangevalen, geplunderd en in brand gestoken [11].

Nadat Napoleon met zijn leger troepen het huidige Limburg veroverd had, werden alle kerkelijke bezittingen onteigend en aan particulieren verkocht. Zo verging het ook het kasteel van Caestert, sedert 1424 opnieuw uitgebreid, nu tot een domein van 92 bunder. Het werd in 1798 verkocht aan de weduwe Veugen-Lousberg uit Maastricht. Na de Franse revolutie bleef in Luik van de eens zo beroemde benedictijner abdij van St. Jacques alleen de nog steeds bijzonder fraaie kerk van St. Jacques over.

Een ijverige zoektocht naar de geschiedenis van het kasteel in de periode 1424 tot de Franse revolutie heeft geen verdere informatie opgeleverd. Een mogelijke relatie van Lambier le Pondeur met het kasteel of de monniken van St. Jacques kan ik niet aantonen.

Onwaarschijnlijk is het dat Lambier een benedictijner monnik van de St. Jacques abdij is geweest. Dan zou hij in 1468 toch wel zijn status als monnik in de tekst van het opschrift vermeld hebben.

FIGUUR 12: Kasteel Caestert volgens een tekening omstreeks 1750

Het kasteel Lichtenberg

Dit kasteel lag ruim een kilometer ten noorden van kasteel Caestert. Waarschijnlijk is de bouw begonnen onder prins-bisschop Hugo de Pierrepont in 1212. Bekend is dat de familie Van Eynatten het kasteel in de 15^e en 16^e eeuw liet herbouwen en uitbreiden. Er is alleen een toren overgebleven, waarvan de onderbouw uit de 13e eeuw uit vuursteenbrokken en kolenzandsteen en de laatmiddeleeuwse bovenbouw uit mergel is opgetrokken. Na 1640 verloor het kasteel aan militaire betekenis en in het midden van de 18e eeuw brandde het af. [13]. Op het kasteelterrein werd later in carré een gesloten hoeve gebouwd waarin tegenwoordig het museum van de Stichting Oud Sint Pieter gehuisvest is. Het is niet waarschijnlijk dat Lambier le Pondeur iets van doen heeft gehad met dit kasteel Lichtenberg.

FIGUUR 13: Kasteel Lichtenberg links en klooster Slavante rechts 1740

Het klooster te Lichtenberg

In 1455 werd op de plek van het huidige Buitengoed Slavante een klooster gesticht van de Observanten, kloosterlingen die aan de oorspronkelijke strenge regel van Sint Franciscus vasthouden. Waarschijnlijk bestond op die plek al enige tijd een hermitage van enkele kluizenaars. De huisvesting der kloosterlingen op deze plek was uiterst primitief.

Het was en bleef behelpen met de behuizing tot in 1489 Johan Van Horne, prins-bisschop van Luik, in de bekrompen toestand verandering bracht en er een klooster werd gebouwd; “wel klein volgens de Regel van St. Franciscus, maar toch degelijk en voornaam” [14].

Ook voor deze plek geldt dat Lambier le Pondeur naar alle waarschijnlijkheid noch met de kloosterlingen, noch met het in 1468 primitieve klooster zelf, een relatie heeft gehad.

Conclusies

Uit de ligging van de groeve valt op te maken dat Lambier bij zijn bezoek aan de groeve in 1468 waarschijnlijk gebruik heeft gemaakt van een pad langs de Maas of via de rivier per boot de groeve heeft bereikt.

De twee kastelen en het klooster in de nabijheid van de groeve hebben waarschijnlijk geen rol gespeeld in zijn bezoek.

Uit een schenkingsakte van 1424 blijkt dat de hellingen voor het kasteel van Caestert sedert 1424 tot in de Franse tijd eigendom zijn geweest van de abdij van St. Jacques in Luik. Het lijkt logisch daaruit te concluderen dat met de helling ook de mergelgroeven in de helling gedurende die periode eigendom waren van de abdij. De opbrengsten van de mergelwinning zullen in dat geval ten goede zijn gekomen aan de abdij van St. Jacques.

De historische gebeurtenissen van 1465 - 1470

Inleiding

Voor een beter begrip van het tijdvak en de omstandigheden waarin Lambier de Caestertgroeve bezocht geef ik hieronder een samenvatting van een aantal gebeurtenissen die in december 1468 leidden

tot de dramatische vernietiging van de stad Luik. Ik baseer mij daarbij op historisch onderzoek dat in vele (voornamelijk Belgische) boeken en geschriften zijn neerslag heeft gevonden en waarin deze gebeurtenissen uitvoerig zijn beschreven [15a – 15i]. Merkwaardig is dat in de Maastrichtse historische literatuur nauwelijks of geen aandacht wordt besteed aan dit drama, dat op nauwelijks dertig kilometer van Maastricht verwijderd plaatsvond [16].

We zullen zien dat deze gebeurtenissen in Luik in belangrijke mate in verband kunnen worden gebracht met het bezoek van Lambier aan de groeve op 19 augustus 1468.

De hoofdrolspelers in het Luikse drama van 1468

Zonder twijfel is 1468 in de geschiedenis van Luik het meest lugubere jaar in haar bestaan: de stad wordt in dat jaar door het leger van een geobsedeerde, woedende Karel de Stoute aangevallen, geplunderd, in brand gestoken en met uitzondering van de kerken, de kloosters en het prinsbisschoppelijk paleis, volledig verwoest.

De vernietiging van de stad is een uitvloeisel van een machtsstrijd om geld, grondbezit, privileges en rechten met vijf hoofdrolspelers: *Karel de Stoute*, *hertog van Bourgondië*, die zijn hertogdom verder wil uitbreiden tot een rijk, dat zich zou moeten uitstrekken van de Middellandse zee tot de Noordelijke Nederlanden, *Louis de Bourbon*, *prins-bisschop van Luik*,

FIGUUR 14: Klooster te Lichtenberg of klooster Slavante 1740

die tussen 1465 en 1470 zijn invloed en macht in het bisdom zienderogen ziet afnemen, *de Luikse bevolking*, die in een langdurige twist over de afdracht van belastinggelden en verworven rechten en privileges regelmatig naar de wapenen grijpt, *Lodewijk XI, koning van Frankrijk*, die de Bourgondische uitbreidingspolitiek fel bestrijdt en de Luikenaren gebruikt om Karel de Stoute te dwarsbomen en tenslotte *bisschop Onufrius, pauselijk legaat*, door paus Paulus II naar Luik gestuurd om de vrede tussen stad en vorst te herstellen.

De hertogen van Bourgondië

De periode 1440-1465, onder het bewind van hertog Philips de Goede, is voor de Bourgondische gewesten een tijd van vrede en welvaart. De hertog laat geen twijfel bestaan over zijn monarchale ambities. Hij, en reeds eerder zijn voorgangers, ontwikkelen een stijl van uitzonderlijke pracht en

FIGUUR 15: Sfeerbeeld van het Bourgondische hof. Philips de Goede ontvangt een prachtig ingebonden boek. (J. de Travemier 1457)

praal, in een hofcultuur die vooral macht en rijkdom moet uitstralen met maaltijden en banketten grootser en overvloediger dan ooit voorheen. Ook de kunsten krijgen onder Philips de Goede ongekende mogelijkheden voor ontplooiing. Met vele opdrachten aan vooraanstaande kunstenaars

verzamelt hij een prachtige en indrukwekkende hoeveelheid kunst op zich heen [15d].

De belastingen worden laag gehouden. Steden zoals Brugge, Dinant en Luik koppelen hoge welvaart aan stijgende onafhankelijkheid, waarbij de invloed van adel en geestelijkheid op gelijke voet afneemt als de rechten en privileges van gilden en ambachten toenemen.

De zoon en opvolger van Philips, *Karel de Stoute*, hertog van Bourgondië, is veel ernstiger en rechtlijner dan zijn vader en brengt met zijn tomeloze energie, fysieke moed en vooral zijn onbuigzaam karakter weldra steden, gewesten en staten tegen zich in opstand. Als bekwaam en moedig veldheer richt hij een professioneel leger op dat bijna altijd in veldslagen en bij belegeringen de overmacht heeft en overwint.

Zijn krijgstochten financiert hij voornamelijk uit meermaals verhoogde belastingen en uit hoge boetes en dwangsommen, die hij de opstandige steden oplegt. In de steden leidt dit steeds opnieuw tot opstanden en oorlogen met de hertog.

Hij is ongetwijfeld de voornaamste hoofdrolspeler in de tragische gebeurtenissen, die zich tussen 1465 en 1468 in het Maasdal afspeelen [15h].

Prinsbisschoppelijke relaties

Philips de Goede heeft al in 1456 van de paus gedaan gekregen dat zijn neef *Louis de Bourbon* benoemd wordt tot *prins-bisschop van Luik*. De onhandige, zorgeloze en frivole jongeman is bij zijn benoeming achttien jaar oud en voorlopig vrijgesteld van de geestelijke wijdingen, die vereist zijn voor het bisschopsambt. Hij heeft weinig van een geestelijk herder en is de jacht, de eettafel en andere geneugten van het menselijk bestaan meer toegedaan dan de kerkelijke diensten. Meer nog dan zijn voorgangers slaagt hij er in binnen de kortste keren zijn onderdanen tegen zich in het harnas te jagen.

FIGUUR 16: Twee verschillende afbeeldingen van Karel de Stoute

In 1468, als de gehele Luikse bevolking zwaar getroffen wordt door de opgelegde strafmaatregelen van Karel de Stoute, laat hij een luxe boot bouwen waarmee hij in het zicht van een jammerende bevolking gaat spelevaren op de Maas. Hij krijgt het om meerdere redenen aan de stok met de Luikenaren en moet verschillende malen de stad ontvluchten voor een woedende hem belagende bevolking.

FIGUUR 17: Louis de Bourbon (1438 – 1482) hier geportretteerd in 1456 op achttienjarige leeftijd

De Luikse bevolking slaat terug

Zoals in zovele middeleeuwse steden bestaat de *Luikse bevolking* uit verschillende lagen met verschillende invloeden en macht, die nogal eens verschuiven. De adel en geestelijkheid in Luik hebben in die jaren slechts een beperkte macht. Ze hebben een zetel in de stadsraad, die verder bestaat uit gildenmeesters, afgevaardigden van de prins-bisschop,

kanunniken en enkele invloedrijke burgers. De invloed van de gildenmeesters en burgers neemt allengs toe en wordt in de periode 1465 – 1468 regelmatig uitgebreid met jonge opstandige Luikenaren uit de lagere bevolkingsgroepen. De Luikse bevolking vormt geen eenheid; naast opstandige elementen zijn er gematigden die helemaal geen oorlog wensen.

Het is dus beslist niet zo dat de gehele Luikse bevolking in die tijd een en hetzelfde standpunt inneemt: de adel, de hogere en lagere geestelijkheid, de gilden en de ambachten (les métiers), en de arme, onderste lagen van de bevolking hebben elk hun eigen belangen en ambities en vormen, al naar gelang de situatie, wisselende coalities in de verwarde oorlogssituatie van 1465 - 1468.

Men kan zeggen dat de Luikenaren opkomen voor hun verworven rechten en privileges, die regelmatig door de regerende prins-bisschop Louis de Bourbon of hertog Karel de Stoute worden geschonden.

De koning van Frankrijk; een volgende machtsfactor

Koning Lodewijk XI van Frankrijk speelt in de conflicten die de Luikenaren hebben met de prins-bisschop en Karel de Stoute, een dubieuze rol, die hem meerdere malen bij confrontaties met Karel de Stoute in grote problemen brengt. Hij heeft de aard om in elk conflict te infiltreren als dat nuttig voor hem kan zijn. Onbezorgd verbreekt hij verdragen, zoals zijn verdrag met de Luikse bevolking tegen Karel de Stoute.

Karel probeert als hertog van Bourgondië met geld, uithuwelijken en oorlogvoeren zijn hertogelijk grondbezit, vooral ten koste van Frankrijk, verder uit te breiden tot een aaneengesloten rijk tussen de

FIGUUR 18: *Koning Lodewijk XI te midden van zijn hofhouding*

Bourgondische gewesten. De Franse koning, die na beëindiging van de honderdjarige oorlog met Engeland eindelijk weer aandacht kan besteden aan de wederopbouw van zijn rijk en de herovering van verloren gebied, verzet zich hevig tegen deze politiek en schuwt niet daarvoor een coalitie aan te gaan met de Luikenaren.

Pauselijke inmenging

De vijfde maar zeker niet minste hoofdrol in het Luikse drama van 1468 is weggelegd voor de *pauselijk legaat Onufrius*, bisschop van Tricaria in Calabrië, die er in februari 1468 door paus Paulus II op uitgestuurd wordt om in Luik de vrede te herstellen, maar in werkelijkheid om te voorkomen dat het prinsbisdom in handen valt van Karel de Stoute. Onufrius wordt door Wouters [17] beschreven als edelman uit een gerespecteerd Romeins geslacht, een hoogstaand persoon, geleerd, rechtvaardig en oprecht, vermoedelijk té oprecht voor de internationale politiek en zeker voor het oplossen van het Luikse oorlogsconflict. Na een lange reis over de Alpen arriveert hij op 27 april 1468 in Maastricht, waar hij de relieken van Sint-Servatius vereert en door de kanunniken van de St. Servaaskerk ontvangen wordt. Een bootreis over de Maas brengt hem naar Luik, waar een enthousiaste menigte hem ontvangt. En dan begint zijn wanhopige strijd tegen de onafwendbare loop der gebeurtenissen [18].

Het verloop van het krijgsgewoel 1465 – 1468

We zullen nu de lugubere gebeurtenissen tussen 1465 en 1468 nader bezien en een poging doen daaruit af te leiden hoe de situatie in het Maasdal tussen Luik en Maastricht in de zomer van 1468 er uit zag. Daarmee kunnen wij ons een beeld vormen van de omstandigheden waaronder Lambier le Pondeur die 19^e augustus zich naar de groeve begaf

en daar zijn naam op de muur schreef. We zullen een vreemde coïncidentie van gebeurtenissen zien waaruit we conclusies over het groevebezoek kunnen trekken.

In 1465 is prins-bisschop Louis de Bourbon uit Luik gevlucht en zetelt met zijn hof en hoger gerechtshof in Huy. De Luikenaren sluiten een verdrag met Lodewijk XI, koning van Frankrijk, waarin hen bescherming wordt aangeboden tegen Karel de Stoute. Aan het einde van het jaar wint Karel een veldslag tegen Lodewijk XI en dwingt hem het verdrag met de Luikenaren te herroepen. Het gezag van Louis de Bourbon wordt hersteld en deze keert terug naar zijn prinsbisschoppelijk paleis in Luik. De Luikenaren moeten een hoge dwangsom betalen en een groot deel van hun rechten wordt hen ontnomen. Dit verwarrende en onrustige jaar 1465 staat model voor de gebeurtenissen in de drie daaropvolgende jaren.

In 1466 en 1467 blijven de gemoederen verhit. In Dinant wordt het Bourgondisch hof van Philips de Goede beschimpt en beledigd. Dat leidt tot een afstraffing: Karel, vervuld van wraakzucht, verschijnt voor de poorten en neemt de stad in. Dinant wordt geplunderd en volledige verwoest [15c; 19]. Van de verwoesting moet tevens een ernstige waarschuwing uitgaan naar koning Lodewijk XI en de stad Luik. Intussen zwerven bannelingen en uit Dinant verdreven mensen door de Ardennen. Velen zoeken voor de winter onderdak in de steden zoals Namen en Luik, maar niet iedereen wordt daar toegelaten en zo blijven grote groepen vluchtelingen en ontheemden elders in het Maasdal rondzwerven.

In Gent overlijdt Philips de Goede. Karel de Stoute, die hem opvolgt, verslaat een leger van opnieuw in opstand gekomen Luikenaren. Het vonnis dat de stad nu wordt opgelegd is vernederend en zwaar: een hoge dwangsom moet worden betaald, alle privileges en verworven rechten worden geconfis-

FIGUUR 19: Afbraak van het Luikse peron in 1467. Op de achtergrond de Sint Lambertuskathedraal die in de Franse tijd werd afgebroken

queerd, de ambachtsgilden worden opgeheven, de stad en het bisdom worden hun autonomie ontnomen en komen rechtstreeks onder gezag van de hertog. De stad moet ook haar omwalling en andere verdedigingswerken slechten en de grachten dempen. Tenslotte wordt het Luikse peron, symbool van stedelijke en bisschoppelijke vrijheid en autonomie gesloopt en overgebracht naar Brugge. Dit is voor Luik en het prinsbisdom wel de uiterste vorm van onderwerping en vernedering.

In 1468 komt het verzet van een heel andere zijde, namelijk van Rome, dat er niets voor voelt om het kerkelijk vorstendom zonder meer te laten liquideren. In februari 1468 stuurt paus Paulus II de bisschop van Tricarìa in Calabrië,

Onufrius, als zijn legaat naar het prinsbisdom met de opdracht de vrede te herstellen, in werkelijkheid om Luik uit de handen van Karel de Stoute te houden. [17; 18]

Ondertussen zwerven honderden bannelingen en vluchtelingen langs de grenzen van het bisdom, belust op wraak op Karel de Stoute die hen in deze toestand gebracht heeft. Zwervers, avonturiers en mensen die have en goed verloren hebben sluiten zich bij hen aan, maar het gezelschap

is verdeeld en heeft geen duidelijke leider. Onufrius probeert als bemiddelaar met de verschillende groeperingen te onderhandelen over vrede tussen het opstandige volk, de prins-bisschop Louis de Bourbon en hertog Karel de Stoute. In juni vertrekt hij naar Gent om daar Karel de Stoute te ontmoeten, maar die scheidt hem met een feestmaal en vage toezeggingen af. Op 3 juli 1468 trouwt Karel met Margaretha van Engeland. Deze gebeurtenis is omgeven met veel Bourgondische pracht en praal. Maar dat weerhoudt Karel er niet van even later opnieuw de strijd aan te binden met de Franse koning Lodewijk XI. En dat geeft de Luikse opstandelingen dan weer de moed om hun strijd tegen de prins-bisschop en Karel de Stoute voort te zetten.

Een anonieme kroniekschrijver uit die tijd [21] beschrijft hoe de prins-bisschop zich dat jaar gedraagt: *“Louis de Bourbon droomde alleen van toernooien en toneeluitvoeringen. Hij probeerde in zijn klein en bescheiden prinsdom de spelen en spektakels die hij had bijgewoond aan het Bourgondische hof na te bootsen. Hij wilde zelfs lijfwachten hebben die buitengewoon lang en prachtig uitgedost waren zoals die van de hertog. Hij haalde het in zijn hoofd om in de zwaar geteisterde stad die op een woestijn leek een feest te organiseren. Met het oog daarop liet hij een heel fraaie boot bouwen, een soort jacht, dat getooid was met bizarre schilderingen en allerlei ornamenten. Op die boot liet hij een podium aanleggen voor zijn acteurs en musici. Hij scheepte zich in met zijn hele hofhouding en zette op 23 augustus 1468 koers van Luik naar Maastricht, begeleid door de vrolijke muziek van een harmonie, terwijl de verontwaardigde en wanhopige bevolking toezag vanaf de Maaskade.”*

Adrien d’Oudenbosch [22], een andere geschiedschrijver uit die tijd, vermeldt een soortgelijk bericht: *“Er werd voor de prins-bisschop Lodewijk de Bourbon een boot gebouwd met erop een houten verblijfplaats (ruimte) en*

op de top van de mast werd een loge aangebracht waarop vier artiesten met trompetten e.a. muziekinstrumenten konden plaatsnemen om hun muziek te laten horen. De dag daarop, feestdag van Sint Bartholomeus [24 augustus 1468], werd de boot groen geschilderd en vertrok de prins-bisschop vanuit Luik naar Maastricht. Maar 's morgens om 8.00 uur barstte er een vreselijk onweer los; de hele stadsbevolking geraakte in paniek. Hij die deze kroniek heeft geschreven bevond zich op dat moment in Luik op het eiland op weg naar de abdij van Sint Jacques. Daar vraagt hij aan de oudste monnik van Sint Jacques wat dit onweer betekende. De monnik zei dat het onweer een ramp voorspelde voor het Luikse gebied. De voorspelling kwam ook uit want het heeft later, voor de prins-bisschop terugkeerde naar Luik, hem als gevangene naar Tongeren gevoerd.”

De bootreis vindt plaats vier (of vijf) dagen nadat Lambier zijn naam vermeldt in de - aan de route gelegen - Caestertgroeve.

Op 9 september hangen de Luikse opstandelingen Franse vlaggen uit en

FIGUUR 20: Luik in de 17e eeuw gezien vanuit het zuiden. De brug in het midden van de tekening is de Pont des Arches over de Maas

stellen zij zich onder het protectoraat van de Franse koning. Ondertussen probeert Onuffrius de prins-bisschop terug naar Luik te halen. Hij bemiddelt voortdurend tussen verschillende groepen van opstandelingen en meer gematigden, met Louis de Bourbon en met afgezanten van Karel de Stoute. Het resultaat is dat de prins-bisschop naar Luik terugkeert en belooft een beter bestuurder te zijn. De Luikenaren, beducht voor

de wraak van Karel de Stoute, sturen de prins-bisschop naar Karel om genade te vragen.

In oktober 1468 voert Karel vredesonderhandelingen met koning Lodewijk XI in het kasteel van Péronne. Karel krijgt daar het bericht dat de Luikenaren opnieuw, met steun van Lodewijk XI, in opstand zijn gekomen en krijgt een van zijn beruchte woedeaanvallen. Hij dwingt de koning om samen met hem naar Luik op te trekken [20]. Op 26 oktober verschijnen zij samen met Karel's leger voor de stad Luik. De Luikenaren zitten nu zonder omwalling, zonder wapens, zonder leiders en geven zich over. Op 30 oktober 1468 trekt het leger Luik binnen en beginnen plunderingen, verkrachtingen en moordpartijen. Karel wil dat de stad volledig wordt vernietigd. Die wordt daartoe door de legercommandanten in vier wijken verdeeld, systematisch verwoest en in brand gestoken. Uit Luxemburg en Maastricht worden hulpkrachten gehaald om de houten huizen naast de kerken af te breken zodat bij de brandstichting kerken en bisschoppelijk paleis behouden kunnen worden. De Maastrichtse hulpkrachten breken de Pont des Arches af, de enige stenen brug tussen de beide Maasoeveren.

Luik moet volgens betrouwbare schattingen in die tijd tussen de 20.000 en 30.000 inwoners hebben gehad. Daarvan worden er in november en december 1468 vele duizenden opgehangen, geradbraakt, verdrinken of anderszins vermoord en in de Maas gesmeten. Vele duizenden slaan op de vlucht en worden in de daaropvolgende wintermaanden door lokale heersers in de Ardennen en Maasvallei gevangen genomen of vermoord en als genoegdoening aan Karel de Stoute overgedragen.

Karel de Stoute verbiedt de wederopbouw van de stad, alleen enkele huizen die voor het personeel van de geestelijkheid zijn bestemd mogen herbouwd worden.

De pauselijk legaat Onufrius, die zo zijn best heeft gedaan om de strijdende partijen tot vrede te bewegen en tussen de verschillende steden heen en weer reisde, ontkomt ternauwernood aan een aanslag op zijn leven. Omdat hij volgens de Bourgondische legercommandanten achter het Luikse volk staat wordt hij gevangen genomen en als een lastige indringer in stilte naar Maastricht afgevoerd. Daar komt hij eind oktober verwaarloosd en uitgeput aan en wordt door de kanunniken van Sint Servaas van nieuwe kleren en onderdak voorzien [17]. Onufrius ziet in dat zijn missie is mislukt. Het doel van zijn missie: met een geslaagde pauselijke opdracht terugkeren naar Rome en daar als dank een kardinaalshoed ontvangen, gaat in rook op.

Hij schrijft niet alleen een uitvoerig verslag over de lugubere Luikse gebeurtenissen maar besluit om het slechte nieuws in dichtvorm lichter verteerbaar te maken en zo nog enig respect en begrip in Rome te verwerven. Een in die tijd bekende Italiaanse dichter, Angelus de Curribus Sabines, komt naar Maastricht en begint daar aan zijn opdracht, samen met een assistent, de Maastrichtenaar Matthaeus Herbenus. Deze heeft de gebeurtenissen van nabij meegemaakt en kan daardoor de benodigde en betrouwbare informatie verstrekken. In het voorjaar van 1469 reist het drietal, Onufrius, Angelus de Curribus en Matthaeus Herbenus over de Alpen naar Italië om daar in een meer aangename omgeving het karwei te klaren [17].

Hoe loopt het uiteindelijk af met de hoofdrolspekers

Ondanks zijn inspanningen om de slechte boodschap lichter verteerbaar te maken, wil de paus Onufrius niet meer ontvangen en gaat de kardinaalsbenoeming aan zijn neus voorbij. Hij overlijdt teleurgesteld in 1471; op zijn grafombe in Publicolis staat, dat “toen de oorlog de muren van Luik had neergehaald, zulke smart zijn edel gemoed beving, dat de dood

zijn levensdraad doorknipte”. Herbenus bood het de mogelijkheid om elf jaar lang in Italië te verblijven en daar de prille ontwikkeling van de Italiaanse renaissance mee te maken. Hij keerde als “Humanist van het eerste uur” naar Maastricht terug [17].

De Bourgondische hertog Karel de Stoute brengt met de verwoesting van Luik de andere opstandige Vlaamse steden in angst en beven voor eenzelfde lot. Zij houden zich rustig en Karel kan doorgaan met zijn veroveringstochten tot hem dat in 1477 bij de belegering van Nancy noodlottig wordt. Zijn lijk wordt van kostbaar harnas en kleding beroofd en aangevreten door de wolven dagen later in de sneeuw teruggevonden [24].

De Franse koning Lodewijk XI slaat onmiddellijk terug en herovert in 1477 grote delen van de Bourgondische gebieden. Daarmee legt hij de grondslag voor een toekomstig Frankrijk en maakt hij een einde aan het Groot Bourgondische Rijk. De Nederlanden komen door het huwelijk van Karel’s dochter Maria met Maximiliaan van Oostenrijk onder Habsburgse dynastie.

De Luikenaren komen in 1477 na de dood van Karel de Stoute nogmaals in opstand tegen hun prins-bisschop Louis de Bourbon en eisen hun verloren rechten en privileges terug. Dat leidt opnieuw tot onrust en strijd. De prins-bisschop moet weer naar Maastricht vluchten. Woedende Luikenaren belegeren daarop Maastricht, maar slagen er niet in de stad te veroveren. Louis de Bourbon stelt een strijdmacht samen en valt de Luikenaren aan. In die veldslag sneuvelt hij in 1482 [23]. Hij wordt opgevolgd door Johan IX van Horn, die er in slaagt de gemoederen tot rust te brengen. In 1492 wordt er vrede gesloten en groeit het begrip en het inzicht bij de Luikenaren dat zij vele jaren misbruikt zijn in de machtsstrijd Frankrijk – Bourgondië. Pas in begin van de 16e eeuw kan dan de herbouw van de stad Luik een aanvang nemen.

Uit deze gebeurtenissen kunnen we afleiden dat sinds de verwoesting van

Dinant in 1466 er in de Maasvallei talrijke groepen vluchtelingen, banneelingen, opstandelingen en andere groepen verdrevene rondtrekken. Op zoek naar voedsel en onderdak en bedreigd door legeroepen van Karel de Stoute, die proberen de orde te handhaven, zal het reizen en het verblijf in het gebied vol gevaren zijn geweest. Deze situatie lijkt een verband te hebben gehad met het bezoek van Lambier aan de Caestertgroeve. Alvorens daarop in te gaan richten we eerst de aandacht op enkele andere aspecten van Lambiers bezoek aan de groeve.

Conclusies

De dramatische gebeurtenissen in het Maasdal bij Luik van 1465 tot 1470 geven enig inzicht in de omstandigheden waaronder Lambier le Pondeur de groeve bezocht. Toeristische uitstapjes naar een mergelgroeve lijken niet mogelijk te zijn in deze periode van oorlogsgeweld.

27

Er bestaat een opvallende coïncidentie tussen de vlucht van prins-bisschop Louis de Bourbon uit Luik en het bezoek van Lambier le Pondeur aan de groeve.

Samenhang van gebeurtenissen en eindconclusie

Hadden een of meer van deze hoofdrospelers mogelijk een relatie met Lambier?

Italiaanse bisschoppen namen in die tijd, zeker op buitenlandse reizen, hun eigen Italiaanse staf mee. Van Onufrius is bekend dat hij vanuit Rome naar Maastricht reisde in gezelschap van 25 begeleiders, zoals gebruikelijk te paard en met karossen om de bagage van het hoge gezelschap te

vervoeren. In juli en augustus 1468 was hij in Antwerpen en Brugge. Pas in september keerde hij terug naar Luik. Lambier schreef 19 augustus zijn naam in de Caestertgroeve. Hierdoor kunnen we een relatie tussen Lambier en Onufrius gevoelig uitsluiten.

Ook is een relatie met Karel de Stoute onwaarschijnlijk, want dan zou Lambier lid van het Bourgondische hof moeten zijn geweest en zou zijn naam prijken op de lijsten van de Bourgondische hofhouding uit die tijd. (25). Dat is niet het geval. In juli en augustus 1468 bevond het gehele hof zich in Brugge en Gent voor het huwelijk van Karel de Stoute met Margaretha van Engeland. Dat één lid zich kon onttrekken aan de festiviteiten en de gelegenheid had zijn naam in de Caestertgroeve te vermelden, lijkt uitgesloten.

28 Een verband met de Franse koning Lodewijk XI lijkt evenmin tot de mogelijkheden te behoren: We hebben al gezien dat op basis van vorm en stijl van het opschrift Lambier gezien kan worden als een vakman en artiest, die door zijn werk waarschijnlijk een bevoorrechte positie in de toenmalige maatschappij vervulde. Een Franssprekende Luikenaar met een relatie met de Franse koning - de grootste vijand van Karel de Stoute - lijkt uitgesloten.

Dat Lambier le Pondeur in Luik woonde en werkte lijkt aannemelijk; verderop in deze uiteenzetting wordt daar nog op teruggekomen.

En tenslotte de vraag: had Lambier dan iets te maken met de prins-bisschop Louis de Bourbon?

Het is een opvallende coïncidentie dat Lambier zich op vrijdag 19 augustus in de Caestertgroeve bevindt en dat 23 augustus Louis de Bourbon met zijn luxe schuit vanuit Luik naar Maastricht vlucht. Hij is in gezelschap van zijn hofhouding en ook het hoogste rechtscollege van het bisdom

gaat met hem mee. Begeleid door vrolijke muziek van een harmonie steekt de boot in Luik van wal terwijl een verontwaardigde en wanhopige bevolking toekijkt. Nu bestond een hofhouding van een prins-bisschop in de middeleeuwen uit lijfwachten, een of meer secretarissen, een chroniqueur, priesters, een kok en zijn keukenpersoneel, talrijke bedienden, een chirurgijn, en meestal nog een theoloog, verschillende juristen en gerechtsdienaren en natuurlijk: minstens één nar.

De lijfwacht zal gezien de haat van de Luikse bevolking tegen hun prins-bisschop wel de omvang van een klein leger hebben gehad dat langs de beide Maasoevers met de boot meetrok

Voor een groot deel van de hofhouding was op de schuit geen plaats en dus reisde een deel van het gezelschap onder bescherming van de gewapende macht langs of op de Maas richting Maastricht. Het moet niet uitgesloten worden geacht dat Lambier le Pondeur deel uitmaakte van dit reizende en bonte gezelschap.

Nogmaals Lambier le Pondeur

Eerder hebben we vastgesteld dat Lambier op basis van stijl en vorm van zijn opschrift het vak van kalligraaf als een vakman moet hebben beheerst. Vervolgens hebben we gezien dat er in Luik en omgeving rond het einde van de vijftiende eeuw (minstens) een negental mensen met de naam le Pondeur heeft geleefd en gewerkt. Enkele van hen waren succesvol kunstenaar en welgesteld. Het is niet uitgesloten dat Lambier le Pondeur met een of meer van deze le Pondeurs een (familie)relatie had. Vermeld is tenslotte hoe de speurtocht naar zijn identiteit voortgezet zou kunnen worden.

Maar met dit alles hebben we nog geen antwoord op de vraag hoe hij daar op 19 augustus 1468 in de Caestertgroeve terecht kwam. Een juist antwoord op die vraag zullen we welhaast zeker nooit kunnen geven,

noch vinden. Het blijft gissen waarom hij op die zomerdag bij de ingang van de groeve verscheen, diep de groeve inwandelde en daar zijn tekst schreef. De dramatische gebeurtenissen van die tijd, waarvan we de voornaamste hierboven samenvattend hebben beschreven, zijn door verschillende historici [15a – 15i] uitvoerig gedocumenteerd. Daardoor weten we meer van deze periode dan van menig ander tijdvak. We kunnen met die informatie een vrij nauwkeurige situatie schetsen van het maatschappelijk leven in die tijd.

Na de verwoesting van Dinant in 1466 en de afstraffing van Luik in 1467 zwierven er door het Maasdal vele duizenden vluchtelingen en bannelingen. Die barre toestanden hebben ongetwijfeld geleid tot de vorming van bendes, die al of niet met geweld eten, kleding, geld en onderdak probeerden te bemachtigen. Roversbenden zullen door de streek hebben getrokken en slaags zijn geraakt met de ordehandhavers van de prins-bisschop en de soldaten die Karel de Stoute in het gebied had gestationeerd.

Lambier lijkt mij geen deel te hebben uitgemaakt van zo'n groepering, want dan ga je niet op stap met teken- of schildersspullen en vermeld je niet pontificaal je naam midden in de Caestertgroeve.

In ieder geval is het daar in de zomer van 1468 in het Maasdal niet pluis en daaruit valt met enige zekerheid af te leiden dat een bemiddeld iemand als Lambier niet zonder bescherming door het gebied reist. Hij kan natuurlijk te paard of in een koets, met zijn beschermers, op weg zijn geweest naar een opdrachtgever en bij de groeve, bijvoorbeeld omdat het daar zo koel was op die hete zomerdag of omdat er een onweer losbarstte, een stop hebben gemaakt.

Meer waarschijnlijk lijkt mij dat er een verband bestaat tussen de aanwezigheid van Lambier op 19 augustus bij de Caestertgroeve dicht bij de

Maas en de vlucht van prins-bisschop Louis de Bourbon reizend per schuit van Luik naar Maastricht enkele dagen later op 23 of 24 augustus 1468. We hebben al gezien dat Louis de Bourbon ongevoelig is voor de kommer en kwel van de Luikse bevolking en dat hij met zijn hofhouding plus zijn hoger gerechtshof op de vlucht is voor de woedende en opstandige Luikenaren, die opnieuw naar de macht grijpen. Ongetwijfeld ging dat gepaard met het nodige militaire vertoon dat hem en zijn gevolg moest beschermen op zijn reis. De boot zal maar aan een bescheiden gezelschap plaats hebben geboden: de meesten zullen langs beide oevers van de Maas met hem zijn meegereisd. Of een dag eerder of later de reis hebben gemaakt. Een bemiddelde Lambier kan goed in dit gezelschap gepast hebben en bezig zijn geweest met een opdracht voor Louis de Bourbon.

Pogingen om in de Luikse archieven of elders in de literatuur informatie te vinden over de personele samenstelling van de hofhouding van Louis de Bourbon hebben geen resultaat opgeleverd [23].

De mogelijkheid dat Lambier deel heeft uitgemaakt van de hofhouding zie ik eigenlijk als meest realistisch: Lambier, een jong en gezond kunstenaar, reizend te paard, avontuurlijk ingesteld, klimt uit nieuwsgierigheid vanaf de Maasoever naar de ingang van de groeve, ontmoet daar een blokbreker die voorzien van een fakkel of olielampje met hem diep de groeve inwandelt. Midden in de groeve schrijft Lambier met een houtskoolstift met sierlijke letters zijn naam. Buiten angekommen voegt hij zich opnieuw bij het reizende gezelschap van de bisschop richting Maastricht.

Het blijft een hypothese die we, zoals gezegd, zeer waarschijnlijk nooit zullen kunnen toetsen. Het is echter wel een aannemelijke verklaring voor de aanwezigheid van dat oudst bekende, met fraaie gotische letters geschreven handschrift in de regionale mergelgroeven.

Toelichtende noten en literatuur

- 1 BLAAUW, H., 2004. De betekenis van het woord pondeur. In: SOK-Medelingen nr 40, juli 2004, pag. 35 – 39.
- 2 Datering 18 januari 2005 uitgevoerd in het Leibnitz Labor für Alterbestimmung und Isotopenforschung, Christian-Albrechts-Universität te Kiel. Dateringsresultaat: 1435 ± 20 jaar.
- 3a COUN, T., 2000. Codicologie of archeologisch graafwerk in middeleeuwse boeken. In: JANSEN-SIEBEN, R., et. al., 2000. Medioneerlandstiek: Een inleiding tot de Middel nederlandse letterkunde. Uitg. Hilversum, Verloren Reeks.
- 3b REYNAERT, J., 2004. Boekbinders, Scrivers en Boekproducenten te Gent ca. 1430-1530. Het traditionele ambacht tegenover de drukpers: breuk of continuïteit? In: PLEIJ, H., et. al., 2004. Geschreven en gedrukt: Boekproductie van handschrift naar druk in de overgang van Middeleeuwen naar moderne tijd. Uitg. Gent, Academia Press.
- 30 3c OBBEMA, P., 1996. De middeleeuwen in handen: over de boekcultuur in de late middeleeuwen. Uitg. Hilversum, Verloren Reeks.
- 4 CALVETE DE ESTRELLA, 1552. Reisverslag uit 1552, waarin o.a. de Berg van Maastricht wordt beschreven. Vertaling door THOMASSEN, M., 1892. In: Spaanse bijdragen tot de geschiedenis onzer voorvaderen der XVIde eeuw. In: Medelingen van het geschied- en oudheidkundig genootschap in het hertogdom Limburg. 1892, pag. 15 – 17.
- 5 PANHUYSSEN, T., 1996. Romeins Maastricht en zijn beelden. Uitg. Maastricht, Bonnefantenmuseum, p. 30.
- 6 In juni en juli 2007 vindt in Maastricht een tentoonstelling plaats van de middeleeuwse tekeningen uit de Caestertgroeve. Het doel van deze tentoonstelling is niet alleen aandacht te vragen voor nader onderzoek van de tekeningen maar ook voor de bescherming zowel van de groeve in het algemeen als de tekeningen in het bijzonder. Zie: Spielberg, F., Zilverschoon, J., 'Zothheid' in de duisternis. Middeleeuwse tekeningen in de Sint-Pietersberg. Nijmeegse Kunsthistorische Cahiers 13, 2007.
- 7 COENEN, J., ca. 1947. *Castert te Klein-Ternaaien*. Uitg. Maaseik, Van Der Donck p. 4.
- 8 Idem COENEN, p. 5.
- 9 DEBOUXHTAY, P.J. EN DUBOIS, F., Curé de Lixhe, 1935. Histoire de la seigneurie de Nivelles-sur-Meuse et de l'ancienne paroisse de Lixhe. Hoofdstuk VII, Le château de Caster, Uitg. Luik, Imprimerie Walthéry, p.197 – 198.
- 10 Idem DEBOUXHTAY, p. 199.
- 10a SILVERTANT, J., 2005. De Gradtbergh te Caestert. In: SOK-Medelingen nr. 42, juli 2005, pag. 37 – 43.
- 11 Idem Coenen, p. 7.
- 12a BERLIÈRE, U., 1928. Monasticon Belge, deel II, Province de Liège (1928) Uitg. Maredsous, 1928. Ordre de Saint-Benoit – Abbaye de Saint-Jacques à Liège pag. 5-31.
- 12b BALAU, S., 1903. Les sources de l'histoire de Liège au moyen-âge. Brussel ; Etude critique. Brussel. Nr. 32 Chronique de Saint-Jacques, manuscript nr 13791 de la bibliothèque royale de Bruxelles.
- 12c BALAU, S., 1902. La bibliothèque de l'Abbaye de Saint-Jacques à Liège. Uitg. Bruxelles, Kiessling.
- 13 STENVERT, R., 2002. Monumenten in Nederland, Limburg. Uitg. Zeist, Rijksdienst voor Monumentenzorg, pag 245.
- 14 HEEL, D. VAN, 1951. Het minderbroedersklooster te Lichtenberg bD Maastricht, genaamd "Slavanten". Uitg. Gouda, Verkaaik, P.
- 15a DARIS, J., 1891. Histoire du diocèse et de la principauté de Liège pendant le Xlle et Xlve siècle. Uitg. Luik, Demarteau.
- 15b DARIS, J., 1877. Histoire du diocèse et de la principauté de Liège pendant le XVe siècle. Uitg. Luik, Demarteau.
- 15c BORGNET, A., 1853. Sac de Dinant par Charles-le-Téméraire 1466. Uitg. Namur, A. Wesmael-Legros.
- 15d BLOCKMANS, W., PREVENIER, W., 1997. De Bourgondiërs, de Nederlanden op weg naar eenheid, 1384 – 1530. Uitg. Amsterdam, Meulenhoff.
- 15e BITTMANN, M., 1964 – 1970. Ludwig XI. und Karl der Kühne: Die Memoiren des Philippe de Comynes als historische Quelle. Uitg. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.
- 15f BARTIER, J., 1970. Karel de Stoute.; Nederl. vert. door Wim Reniers. Uitg. Brussel, Arcade.

- 15g** BALAU, S., 1903. Les sources de l'histoire de Liège au Moyen Age: étude critique. Uitg. Bruxelles, Lamertin.
- 15h** KURTH, G., 1980. La cité de Liège au Moyen-Age, Tome III, La destruction de Liège. Uitg. Bruxelles, Dewit.
- 15i** LEJEUNE, J., 1948. Liège et son pays. Liège, Faculté de Philosophie et Lettres de l'université de Liège.
- 16** Zie onder andere: FLAMENT, A., 1980. Chroniek van Maastricht van 70 na Chr. tot 1870. Heruitgave met bDvoegsels, verbeteringen enz. en geschiedkundige inleiding. Uitg. Maastricht, facsimile van uitgave uit 1915. In deze kroniek staat bij het jaartal 1468 slechts vermeld: "Blijde inkomst van legaat van paus Paulus II te Maastricht".
- 17** WOUTERS, H., 1962. Mattheus Herbenus Trajectensis; een humanist van het eerste uur. Uitg. Maastricht, Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap. Overdruk uit: Miscellanea Trajectensia. Maastricht , 1962, pag. 263-329.
- 18** BORMANS, S., 1885. Mémoire du Légat Onufrius sur les affaires de Liège (1468). Uitg. Bruxelles, Hayez.
- 19** BLOCKMANS, W., PREVENIER, W., 1997. De Bourgondiërs, de Nederlanden op weg naar eenheid, 1384 – 1530. Meulenhoff, Amsterdam, p.202
- 20** BLOCKMANS, W., PREVENIER, W., 1997. De Bourgondiërs, de Nederlanden op weg naar eenheid, 1384 – 1530. Meulenhoff, Amsterdam, p. 203.
- 21** ANONYMUS, 1831. Révolutions de Liège sous Louis de Bourbon. Uitg. Bruxelles, M. Hayez, p. 114.
- 22** OUDENBOSCH, ADRIEN D', 1903. Chronique d'Adrien d'Oudenbosch / traduction française de J. Alexandre. Uitg. Liège, Cormaux. Reeks: Publication / Société des Bibliophiles Liégeois; no. 36, p. 221.
- 23** GARNIER, E., 1860. Louis de Bourbon, évêque-prince de Liège. 1455 – 1482. Uitg. Paris, Dumoulin.
- 24** GAIER, C., 1980. Grandes batailles de l'histoire liégeoise au Moyen Age. Uitg. Liège, E. Wahle.
- 25** CARTELLIERI, O., 1926. Am Hofe der Herzöge von Burgund; kulturhistorische Bilder. Uitg. Basel, Benno Schwabe.
- 26** PiCarta is een dienst van OCLC, Online Computer Library Center, waarin kwalitatief hoogwaardige informatie gevonden en aangevraagd kan worden met behulp van een geavanceerde zoekmachine die in een aantal geïntegreerde bestanden zoekt. Die bestanden bevatten bibliografische gegevens, inhoudsopgaven van tijdschriften en verwijzingen naar full-text- en webpagina's en worden vooral door universiteiten, hogescholen en een aantal stads- en regiobibliotheken gebruikt.
- 27** De heer Bruno Dumont en mevr. Stéphanie Denoël van de Archives de l'État à Liège dank ik voor hun welwillende samenwerking.
- 28** Archives de l'État à Liège. Oeuvres du fonds des Échevins de Liège, 1460, juillet ; Registre 26, f° 171 v°
- 29** Archives de l'État à Liège. Oeuvres du fonds des Échevins de Liège, 1452, 27 octobre ; Registre 18, f° 283 v°
- 30** Archives de l'État à Liège. Oeuvres du fonds des Échevins de Liège, 1451, Registre 18, f° 6 r°
- 31** GOBERT, T., 1976. Liège à travers les âges. Les rues de Liège, deel VI, p. 280.
- 32** DHANENS, E., 1984. Onze lieve vrouw met de vlinder en Antonius de Gandova te Luik. Is Antonius de Gandova te Luik identisch met Anthonius Pasman van Gent? In: Academiae Analecta, 1984, pag. 1-98. Mededelingen van de koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, klasse der schone kunsten, jaargang 45, nr 1.
- 33** Dr. Arnold Uleijn te Sambeek dank ik voor zijn vele adviezen en discussies die steeds weer tot nieuwe inzichten leidden.
- 34** Archives de l'État à Liège. Oeuvres du fonds des Échevins de Liège, 1506 22 juin, Registre 64, f° 46 r°.
- 35** Archives de l'État à Liège. Convenances et Testaments des Échevins de Liège, 1550, Registre 38 f° 60 r°.
- 36** HELBIG, J., 1906. L'art mosan depuis l'introduction du Christianisme jusqu'à la fin du XVIIIe siècle, achevé et publ., conformément au désir de l'auteur, par les soins de Joseph Brassinne, Tome I, Des origines à la fin du XVe siècle. Uitg. Bruxelles, Van Oest, p. 122-131.

- 37** YERNAUX, J., 1947. Antoine Cautel, de Gand et son fils Martin, peintres à Liège aux XVe et XVIe siècle. In : Revue belge d'archéologie et d'histoire de l'art, deel XVII, 1947/1948, p. 23-40.
- 38** Idem YERNAUX, J. 1947, p. 29.
- 39** Archives de l'État á Liège. Oeuvres du fonds des Échevins de Liège, 1479, 2 juillet, Registre 41, f° 298 r° - v°.
- 40** Archives de l'État á Liège. Oeuvres du fonds des Échevins de Liège, 1451, Registre 18, f° 6 r°.
- 41** Archives de l'État á Liège. Oeuvres du fonds des Échevins de Liège,, 1462, registre 28 f° 145 r°.
- 42** DECHAUX, C., ROBERT-JONES, P., 1995. Le dictionnaire des peintres belges du XIVe siècle à nos jours : depuis les premiers maîtres des anciens Pays-Bas méridionaux et de la principauté de Liège jusqu'aux artistes contemporains. Deel: [1]: A-K, p. 165.
- 43** Zo had de familie Brueghel generaties lang zijn invloed op de Vlaamse schilderkunst. De familie Bach is een soortgelijk voorbeeld op een ander terrein, de muziekkunst.

Colofon

SAMENSTELLING EN REDACTIE

Ton Breuls
Joep Orbons

BASISONTWERP

Jos Bruystens, grafisch ontwerper, Maastricht

LAY-OUT & OPMAAK

Van de Manaker, grafische communicatie, Maastricht

DRUK

SHD Grafimedia, Swalmen

REDACTIEADRES

Bovenstraat 28
3770 Kanne/Riemst
België
Tel./Fax: (0032) - (0)12 45 40 59
E-mail: tbreuls@skynet.be

For summaries in English, please contact the editor at

Editor SOK Mededelingen
Bovenstraat 28
3770 Kanne/Riemst
Belgium
Tel./Fax: (0032) - (0)12 45 40 59
E-mail: tbreuls@skynet.be
De Studiegroep Onderaardse Kalksteengroeven is
geassocieerd met Subterranea Britannica (UK).

Er wordt naar gestreefd SOK Mededelingen minimaal 2x per jaar uit te geven.

Prijs van deze uitgave:

VOOR ABONNEES

€ 7,50 inclusief verzendkosten
voor Nederland door overmaking via bijgevoegde betalingsbrief
voor België door overmaking op rekeningnummer 000 - 150 7143 - 54
t.n.v. Natuurhistorisch Genootschap in Limburg
Godsweerderstraat 2, NL 6041 GH Roermond

LOSSE VERKOOP

€ 7,50 tegen contante betaling op het redactieadres.
€ 9,00 inclusief verzendkosten uitsluitend schriftelijk te bestellen bij:
Publicatiebureau Natuurhistorisch Genootschap
Godsweerderstraat 2, NL 6041 GH Roermond
door overmaking van de kosten op postrekening
Nederland 429 85 1
België 000 - 1616562 - 57
onder vermelding van het gewenste.

Copyright auteursrechten voorbehouden, overname slechts
toegestaan na voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 1382-2608

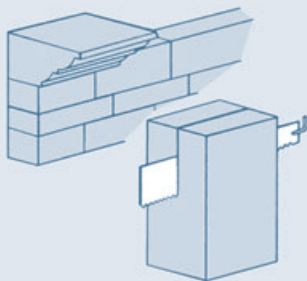
Provincie

Limburg

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door:

Mergelbouwsteen *P. Kleijnen*

Bergstraat 31
6301 AB Sibbe
Valkenburg a.d. Geul
Telefoon 043-6014460